

ОЧЕРК ВЪРХУ ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ЦАРИГРАДСКАТА ПАТРИАРШИЯ И БЪЛГАРИТЕ ПРЕЗ XIV В.

Радостин Григоров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията е направен очерк върху отношенията между Цариградската патриаршия и българите през XIV в. Разделена е на три части. В първата част са разгледани отношенията между Цариградската и Търновската патриаршия, като е направен опит да бъдат представени не само случаите на противопоставяне между двете институции, но и на взаимодействие, духовни връзки и сближение. Втората част представя отношенията между Цариградската патриаршия и българите в контекста на политическия и църковния живот на Балканите в посочения период. Третата част представя отношенията на Цариградската патриаршия с високопоставени български духовници, които развили по-голямата част от своята дейност извън българските земи, като те са свидетелство за духовния ръст и влияние на Българската църква преди нейното унищожаване, както и пример за традиционните контакти на българите с Византийската църква.

Ключови думи: Цариградска патриаршия; българи; Търновска патриаршия; противопоставяне; духовни връзки; църковен живот; духовенство

Отношенията между Цариградската патриаршия и българите през XIV в. са интересни и динамични. За посочения период условно те могат да бъдат разделени на три големи групи: отношения между Цариградската и Търновската патриаршия; отношения между Цариградската патриаршия и българите в контекста на политическия и църковния живот на Балканите; връзки и контакти на Цариградската патриаршия с високопоставени духовници от български или от предполагаем български произход извън българските земи.

1. Отношения между Цариградската и Търновската патриаршия през XIV в.

При разглеждането на отношенията между две църковни институции, важно място заема борбата за надмощие в църковните диоцези. Така например възстановяването на Византийската империя и връщането на Цариградската

патриаршия от Никея в Цариград през 1261 г. довело до възвръщане на традиционния им интерес към Черноморската област и част от земите на Добруджа. В политическо отношение, в резултат от войната между България и Византия от 1304 – 1307 г., по-големите черноморски крепости на юг от Стара планина, като Месемврия (дн. Несебър), Анхиало (дн. Поморие), Созопол, Агатопол (дн. Ахтопол) и др., станали български владения и с изключение на кратки прекъсвания те останали българско притежание чак до похода на граф Амедей VI Савойски от 1366 – 1367 г., когато били окончателно предадени на Византия (Gjuzelev 1992, 4). В църковно отношение обаче ситуацията била по-сложна. Въпреки че някои южночерноморски епархии липсват от протоколите на Цариградската патриаршия за определени периоди (например за митрополит на Месемврия не се споменава в протоколите на Синода в Цариград в периода 1311 – 1367 г., но след 1367 г. за митрополията става дума многократно в тези документи), присъствието на Цариградската патриаршия там е огромно, както личи от регистъра на Византийската църква. Към това се добавя и споменаването на южночерноморските епархии в нотичиите на Цариградската патриаршия през XIV в. (Gonis 1994). Сведенията за присъствие на Търновската патриаршия в тези епархии са оскъдни и това, дали в определени периоди от XIV в. те са били част от Българската църква, е по-скоро в сферата на хипотезите (Gjuzelev 1992; Nikolova 2017, 313 – 318).

Подобно е положението и с Варненската митрополия. През XIII в. до края на второто десетилетие на XIV в. за нея не са известни документи. Тя се споменава като подчинена на Цариградската патриаршия в годините 1321, 1325, 1327. В периода 1327 – 1340 г. в изворите не се споменава за варненски митрополит, но между 1340 – 1347 той отново многократно се появява в документи на Цариградската патриаршия. В периода 1347 – 1369 г. митрополитът на Варна не присъства на заседанията на синода в Цариград, но това не е сигурно доказателство, че Варненската митрополия не е била част от състава на Цариградската патриаршия. Прави впечатление, че в Синодика на Българската църква не се споменават варненски митрополити, както и отсъствието на митрополита от Търновския събор от 1359 г. От 1369 г. нататък в документите на Византийската църква неизменно присъства Варненската митрополия, въпреки че до края на 80-те години на XIV в. тя продължила да бъде в пределите на българско политическо формиране – това на Добруджанското деспотство (Bozhilov, Gjuzelev 2004, 356 – 359; Pletnirov 2008; Preiser-Kapeller 2008, 55 – 57).

Прегледът на изворовия материал (Gonis 1994) показва огромно присъствие на Цариградската патриаршия в епархиите по Черноморието. Дали за определени периоди те са били част от Търновската патриаршия, остава в сферите на хипотезите без наличието на сигурни сведения в изворите, а и със сигурност може да се твърди, че след похода на Амедей VI Савойски те

окончателно и безвъзвратно преминали под върховенството на цариградския патриарх. Предположението, че епархиите по Черноморието в църковно отношение са били под юрисдикцията на Цариградската патриаршия през XIV в., изглежда странно, тъй като в политическо отношение за големи периоди те са били част от български политически формирования. В този ред на мисли е възможно установеният принцип през Средновековието *Cuius regio, eius ecclesia* („Комуто е властта, томува е църквата“) да не се е спазвал. Още повече че той е важал най-вече тогава, когато е имало догматически или канонически различия между два църковни субекта.

В науката се приема, че с възобновяването на Българското царство в края на XII – началото на XIII в. Дръстърската митрополия била присъединена към Търновската архиепископия-патриаршия. В Синодика на Българската църква са отбелязани шест дръстърски митрополити (Bozhilov, Totomanova, Bilyarski 2012, 173, 315). Митрополитският престол е споменат в нотициите (Darrouzès 1981, 401, 407, 414) от времето на византийските императори Андроник II Палеолог (1282 – 1328) и Андроник III Палеолог (1328 – 1341), но се смята, че това по-скоро отразява поддържана претенция и традиция, отколкото реална църковна власт. Приема се, че най-рано до Търновския събор от 1359 г. Дръстърската митрополия е била под духовната власт на Търновската патриаршия, тъй като на събора е присъствал и „дръстърският митрополит Захария“ (Kuzev 1980, р. 83; Kenanov 2010, 63). Около 1370 г. най-вероятно Дръстър вече е бил подчинен на варненския митрополит, а чрез това – съответно и на Цариградската патриаршия, а това положение на митрополията се запазило и след това (Gjuzelev 1994, 194 – 196; Bozhilov, Gjuzelev 2004, 359 – 361; Preiser-Kapeller 2008, 96 – 97; Nikolova 2017, 295 – 301).

Твърде интересна е ситуацията и във влашките земи. Въпреки липсата на преки сведения в изворите много изследователи са на мнение, че до края на 50-те години на XIV в. отвъддунавските земи, и най-вече Влашко, са били подчинени на Търновската църква (Kuzev 1980, 82; Sabev 1987, 329 – 330; Bozhilov, Gjuzelev 2004, 362 – 363). След появата на първите наченки на организиран политически живот във Влахия около 1330 г. новосъздаденото воеводство потърсило начини да увеличи престижа и статута си и се обърнало към Византия, за да получи църковна организация под нейното покровителство. За Цариград това вероятно било добра възможност да се справи с присъствието на Търновската патриаршия в тези земи. Така през 1359 г. по молба на влашкия воевода Николае Александру (1352 – 1364) Цариградската патриаршия ръкоположила митрополита на Вичина Йакинт за църковен глава на Унгровлахия, т.е. на Влашкото воеводство, а след неговата смърт трябвало да бъде избран друг митрополит, чието ръкополагане следвало да бъде извършено от Цариград (Darrouzès 1977, 338 – 341; Preiser-Kapeller 2008, 65 – 66).

Някои сведения в изворите дават основание да се предположи, че през XIV в. Филипополската митрополия на няколко пъти е преминала от диоцеза на Цариградската патриаршия към диоцеза на Търновската църква и обратно. Някои автори са на мнение, че това се е случило за кратко в периода 1322–1323 г., когато градът е бил в български ръце (Dancheva-Vasileva 2011, 323). С по-голяма сигурност и за по-продължителен период от време може да се твърди, че митрополията е била подчинена на Търново след 1344 г., тъй като областта около Филипопол била присъединена към владенията на цар Иван Александър (1331 – 1371) (Snegarov 1946, 46; Sabev 1987, 330; Gonis 1989, 47 – 49; Preiser-Kapeller 2008, 62 – 365; Dancheva-Vasileva 2011, 323, 337 – 340; Nikolova 2017, 318 – 320). Това сякаш се потвърждава и от участието на филипополския митрополит Мануил на събора в Търново от 1359 г. (Kenanov 2010, р. 63). Това сведение, разбира се, не може да бъде сигурен показател, че епархията е била част от Търновската патриаршия, защото е възможно Мануил да е присъствал на събора в Търново по други причини (Nikolova 2017, 319 – 320). Не бива да се забравя също така, че през XIV в. Филипопол неизменно присъства в нотициите на Цариградската патриаршия (Dancheva-Vasileva 2011, 323; Nikolova 2017, 320). Според мнението на някои автори около 1371 г. съществува сигурно свидетелство, че митрополитската катедра на Филипопол вече е била под юрисдикцията на Цариградската патриаршия (Todorova 1997, 65).

Особено интересна е ситуацията във Видинската митрополия през XIV в. Приема се, че по време на освободителното движение на Асеновци тя била включена към диоцеза на Търновската патриаршия. В нотициите от времето на Андроник II Палеолог и Андроник III Палеолог обаче като подчинен на ромеите се сочи и Видин (Darrouzès 1981, 400, 407, 413). Разбира се, към тази информация трябва да се подхожда критично и да не се приема безрезервно (Nikolova 2017, 252 – 254). Малко след това, от края на 40-те или началото на 50-те години на XIV в. се откриват сведения за подчинението на Видинската митрополия под юрисдикцията на Търновската патриаршия, тъй като в едно четириевангелие е записано, че е било завършено във Видин, споменават се цар Иван Александър, цар Иван Срацимир (1352/53 – 1396) и се добавя, че църковният стълб тогава е бил управляван от патриарх Теодосий (Bozhilov 1994, 198 – 200; Karageorgieva 1999, 80 – 81; Nikolova 2017, 254, 358). От друга страна обаче, прави впечатление отсъствието на видинския митрополит от Търновския събор от 1359 г. След унгарската окупация на Видин (1365 – 1369) видинският митрополит Данаил избягал във влашките земи, а след това той е споменат в няколко документа на Цариградската патриаршия от началото на 70-те години на XIV в. (Karageorgieva 1999, 81 – 85). Те показват, че от този период вероятно Цариградската патриаршия е направила опити за промени в църковното състояние на Видин. От 1381 г.

със сигурност се знае, че митрополията е била подчинена на Цариградската патриаршия, както се разбира от решението на синода на Византийската църква от юли месец същата година за ръкополагането на Касиан за видински митрополит (Gjuzelev 1994, 204 – 206). През 1386 г. видинският митрополит придобил права и върху Средечката епархия (Gjuzelev 1994, 213; Gjuzelev 2013, 221 – 222), която преди това била в диоцеза на Търновската патриаршия. През 1392 г., след оттеглянето на митрополит Касиан и размяната на писма между Иван Срацимир и Византийската църква, за митрополит бил избран и ръкоположен Йоасаф (Gjuzelev 1994, 222 – 227; Nikolova 2017, 48 – 259, 357 – 359). В началото на XV в. възникнал спор между Цариградската патриаршия и Охридската архиепископия за Видинската и Софийската епархия (Prinzing 2014).

От друга страна обаче, Търновската патриаршия също не стояла безучастна. В средата на XIV в. тя оспорила сериозно авторитета на Цариградската патриаршия. Това се случило първо през 1346 г., когато българският патриарх Симеон участвал в короноването на Стефан Душан (1331 – 1355) за цар и посвещаването на сръбския архиепископ Йоаникий (1338 – 1354) в патриарх (Snegarov 1946, pp. 36, 331 – 332, 334; Todorova 1997, 24; Gjuzelev 2013, 219). Според други изследователи обаче този акт на Българската държава и църква е индикация за компромисна позиция и слабостта на българската външна политика (Bozhilov 1994, 159). Търновската патриаршия продължила своята политика спрямо Цариградската патриаршия и през 1352 г., когато българският патриарх посветил монаха Теодорит за руски митрополит, след като Калист I отказал да стори това (Gjuzelev 1994, 169 – 171, 172 – 174). Тези действия на Българската църква били явно предизвикателство към Цариградската патриаршия.

През 1361 г. цариградският патриарх Калист I изпратил послание до търновското монашество, с което от името на синода на Цариградската патриаршия обвинява Българската църква в няколко насоки: по време на служби търновският патриарх не споменава имената на четиримата източни патриарси; при кръщение българските свещеници не правели трикратно потапяне, а само еднократно; Българската църква си приготвяла миро сама (Snegarov 1946, 48; Sabev 1987, 321 – 325; Gjuzelev 1994, pp. 177 – 184; Bozhilov, Gjuzelev 1999, 603 – 604; Preiser-Kapeller 2008a, 68; Gjuzelev 2013, 217 – 219, 238 – 239; Nikolova 2017, 229 – 232). Цялото послание силно дискредитира Българската църква, вероятно заради нейния нараснал авторитет, както се разбира от самите обвинения. Интерес предизвикват и твърденията на Калист I, че на търновския патриарх било подарено „по снизхождение“ да се нарича патриарх, както и че той не е бил „напълно автокефален“ (Gjuzelev 1994, 181 – 182). За да подкрепи твърденията си, цариградският патриарх споменава за някакво постановление на патриарх Герман II (1223 – 1240), което

обаче досега не е известно на науката, т.е. Калист I си го е измислил. Обвиненията, че на търновския патриарх е било дадено „по снизхождение“ правото да се нарича патриарх, и че не е бил „напълно автокефален“, са проява на спекулативност и били изцяло несъобразени с решенията на събора от 1235 г., когато била възстановена Търновската патриаршия в присъствието на всички източни патриарси. Трябва да се подчертае, че в православния Изток няма подобни половинчатости – т.е. или някой е патриарх в пълнота, или не е. Тези обвинения показват двуличността на Цариградската патриаршия. В. Гюзелев правилно отбелязва, че патриарх Калист I не само е съчинил разпореждане на патриарх Герман II, но изцяло е пренебрегнал съществуващата документация, тъй като търновският епископ придобил правото да се нарича патриарх, не по „снизхождение“ от византийска страна, а чрез „царско и синодално постановление“. Според същия автор разказът за възобновяването на Българската патриаршия през 1235 г. е бил използван през 1361 г. в отговор на посланието на Калист I, за да защити и да докаже, че титлата на българския патриарх е имала пълна автокефалия и самостоятелност (Gjuzelev 2016, 164 – 166). Друг документ на Цариградската патриаршия също потвърждава, че обвинението на Калист I е неоснователно, тъй като в т.нар. наръчник за писане на писма на Цариградската патриаршия се казва, че цариградският патриарх се обръщал към търновския по следния начин: „Светейши патриарх на Търново и на цяла България, в Светия дух обичан брат и съслужител на наше смирение!“ (Gjuzelev 1994, 215). Като цяло, посланието на патриарх Калист I трябва да се разглежда и интерпретира въз основа на усложнените политически и църковни отношения, най-вече поради недоволството в Цариград от участието на търновския патриарх Симеон при посвещаването на сръбския архиепископ в патриарх и ръкополагането на Теодорит за руски митрополит. Така съдържанието на този документ може да се определи и като силно тенденциозно, изразяващо раздразнение от високия международен авторитет на Българската църква, отколкото като сигурен определител за каноничния статут на Търновската патриаршия.

Може да бъде изказано предположението, че Българската църква през този период придобила огромен авторитет и е вървяла по свой път. Издигането на Търново и Българската църква започнало още в началото на XIII в., когато Цариград бил завладян от латинците. Авторитетът на Търновската патриаршия нараснал още повече вследствие на нейната антиуниатска позиция след сключването на Лионската уния от 1274 г. (Biliyarski, Iliev 1997). Не е случаен и фактът, че в приписката към Търновското евангелие от 1276/1277 г. търновският патриарх Игнатий е наречен „стълб на православието“ (Gjuzelev 2013, 225). Според В. Гюзелев, в своята отрицателна политика спрямо Римската църква българското духовенство през XIV в. е било значително по-праволинейно дори от това във Византия, а Българското цар-

ство се превърнало в защитник на православието (Gjuzelev 2013, 140 – 141, 151 – 156, 246 – 249). Участието на търновския патриарх в церемонията при короноването на Стефан Душан за цар, както и намесата му в делата на Цариградската патриаршия при ръкополагането на монаха Теодорит за руски митрополит също показват нарасналия авторитет и влияние на Българската църква. Посланието на Калист I и експанзията на Цариградската патриаршия в църковните диоцези през XIV в. също трябва, от една страна, да се интерпретират като противодействия срещу нарасналия авторитет на Търново. Всичко това съвпадало и вървяло успоредно с развитието на идеята за Търново като „Трети Рим“ и „Втори Цариград“ (Kaïmakova 2011, 238 – 300). Трябва да се отбележи, че, докато титлите на търновските патриарси докъм средата на XIV в. съдържали само определението „патриарх“, то през последната трета на века тя вече станала реплика на титлата на византийския патриарх, като в някои случаи се добавяли „архиепископ на славния град Търнов“ и „на всички българи патриарх“ (Nikolova 2017, 231 – 232). Някои от търновските архиепископи и патриарси притежавали голяма богословска начетеност, развивали книжовна дейност и имали огромен авторитет в източноправославния свят, а сред тях се отличава името на патриарх Евтимий. Неговата реформаторска дейност намерила приложение не само в българските земи, но се разпространила и в Сърбия, Влашко и Русия. Освен това много български духовници са заемали високопоставени позиции в източноправославния свят извън териториите, населени с българи – Киприан и Григорий Цамблак се реализирали като висши духовници в руските земи; Ефрем бил на два пъти сръбски патриарх през втората половина на XIV в.; българинът Йосиф е бил цариградски патриарх за продължителен период през XV в. и т.н.

Някои сведения в изворите навеждат на мисълта, че в православния християнски свят Българската църква е вървяла по свой път на развитие. Това предположение трябва да се разбира не от канонична гледна точка, тъй като Българската църква е била свързана с Цариградската патриаршия и наподобявала нейната организация, а по-скоро от гледна точка на редица особености в развитието и поведението на Търновската патриаршия. В края на 1366 – началото на 1367 г. например, когато византийският император наблюдавал насилственото католицизиране на българското население във Видин, изрекъл следните думи: „Добре прави кралят, че покръства отново тези славяни, защото те не следват нито латинската, нито гръцката форма на вярата“. Един от цариградските монаси, които придружавали императора, от своя страна, заявил пред католическото духовенство, че „българските архиепери не са истински свещеници, а кучета, и кръщават неправилно“ (Gjuzelev 2013, 239, 365). С право В. Гюзелев отбелязва, че с течение на времето Българската църква, от една страна, постепенно се отдалечавала от византийския модел, по кой-

то била създадена, като Търновската патриаршия провеждала политика на „българизация“ на църковния живот. Така с течение на времето Търновската патриаршия до голяма степен „национализираща“ вярата, а системното въвеждане на български елементи в църковния живот довело до формирането на „българската форма на вярата“, която се отличавала от гръко-византийската и римокатолическата (Gjuzelev 2013, 220 – 221). Така очевидно Търновската патриаршия вървяла по свой път на развитие, а това, заедно с увеличаване на неин авторитет и влияние, често я противопоставяло на Цариградската патриаршия.

От друга страна, въпреки противопоставянето и влошените в определени периоди отношения между Цариградската и Търновската патриаршия, между двете църкви могат да бъдат открити и моменти на сближение, взаимно уважение, борба с ересите, духовни връзки, взаимодействие и т.н. Един от примерите за борбата им срещу еретически учения и за осъдени еретици и от двете църкви се свързва с богомилството. На събор в Търново (вероятно през 1350 г.) били осъдени Кирил Босота и Лазар, като преди това те били осъдени и прогонени от Света гора на всеобщо събрание на атонските първенци през 1344 г. (Angelov 1969, 497 – 508; Kenanov 2010, 58 – 61; Bozhilov 2014, 222, 330 – 331, Nikolova 2017, 329 – 330). Друго учение, което било определено като ерес и било осъдено от Цариградската и Търновската патриаршия, е варлаамитството. То било окончателно осъдено в Цариград на събори през 1347 и 1351 г., а в България – на събора в Търново от 1359 г. (Angelov 1969, 492 – 495, 508 – 510; Gonis 1989; Bozhilov, Gjuzelev, 1999, 620; Kenanov 2010, 63 – 64; Bozhilov, Totomanova, Bilyarski, 2012, 177, 316).

Най-тесните духовни връзки между Цариградската и Търновската патриаршия през XIV в. са осъществени благодарение на исихаското учение, което станало официална доктрина и на двете църкви през втората половина на века. Взаимодействието в тази насока между българи и ромей започнало още преди исихазмът да бъде обявен за официална доктрина във Византия и се осъществило първоначално на Атон и впоследствие в местността Парория, където възродителят и разпространителят на исихазма Григорий Синаит основал свой манастир, а там се установили и много българи. След смъртта му около 1346 г. Теодосий Търновски се превърнал в най-големия разпространител на исихазма в българските земи. В края на живота си Теодосий Търновски се отправил към Цариград, където посетил цариградския патриарх Калист I. Теодосий пътувал с четирима свои ученици, между които били и бъдещият търновски патриарх Евтимий и бъдещият всеруски митрополит Киприан. Възможно е Теодосий Търновски да е заминал за Цариград с цел да бъдат подобрени отношенията между Цариградската и Търновската патриаршия, за което се разбира в посланието на Калист I до търновското монашество. Първоначално Теодосий пребивавал в Патриаршията като гост на Калист I, а

впоследствие със съдействието на патриарха – и в манастира „Св. Мамант“, където и починал на 27 ноември 1363 г. (Kenanov 2010, 49 – 72). За отношението на патриарх Калист I към Теодосий говори достатъчно фактът, че след смъртта му той му посветил житие.

Исихастите се стремели да постигнат единение на православието на Балканите. Както във Византия, така и в България видните исихасти били тясно свързани с владетелския двор и аристокрацията, участвали активно в църковния и политическия живот, стремели се да заемат високи управленски позиции в църковната йерархия и понякога достигали до патриаршеския трон. Най-изтъкнатият последовател и ученик на Теодосий Търновски е българският патриарх Евтимий. Цариградските патриарси Исидор I (1347 – 1350), Калист I и Филотей Кокин (1353 – 1354; 1364 – 1376) също били ревностни исихасти.

Според В. Гюзелев през XIII и XIV в. в българските земи, и най-вече в столицата Търново, от една страна, е протичал процес на византизация, който навлязъл в царския двор и патриаршията. Според автора столицата Търново най-дълго време е оказвала въздействие в процеса на византизация във всички сфери на държавата, а в български книжовни паметници от XIV в. може да се открие стремеж за показване, че България, в крайна сметка, се е доказала като достойна последователка на Византия, като подражаването на византийския идеал е било позиция и стремеж на част от българската аристокрация, и най-вече на происихастки настроеното българско духовенство. В. Гюзелев добавя, разбира се, и факта, че България не само възприема частично византийския етатичен и културен модел, но впоследствие го променя и адаптира към собствените си цели, като така го прави достъпен за славянската и влахомолдовска среда, където след това го разпространява (Gjuzelev 2006, 7 – 8).

Интересни сведения за връзките между българите и Търновската патриаршия, от една страна, и ромеите и Цариградската патриаршия – от друга, се откриват по време на преговорите за сключването на уния между католици и православни през 60-те години на XIV в. През 1367 г. Йоан Кантакузин, вече като монах, се срещнал с папския легат Павел в Цариград и двамата дискутирали начина, по който трябвало да бъде сключена унията. Според Йоан Кантакузин различията между Рим и Цариград трябвало да бъдат обсъдени на църковен събор, на който трябвало да присъстват папата, всички източни патриарси и първосвещеници на православните църкви, а в това число и патриархът на Търново и архиепископът на Сърбия (Gjuzelev 2013, 357). Приема се, че след като условието за събора било прието от папския легат, патриарх Филотей Кокин изпратил покани за него до предстоятелите на източните църкви (Darrrouzès 1977, 439 – 441). Едно от запазените писма е от юни 1367 г. и е до охридския архиепископ (Gjuzelev 1994, 188 – 191). Има всички основания да

се смята, че подобно писмо е било изпратено и до търновския патриарх. По всяка вероятност отношението на българите към проектирания събор е било отрицателно, най-вече поради събитията с покатоличването на българите във Видинското царство, както и походът на Амедей VI Савойски по Черноморието (Gjuzelev 2013, 139 – 140, 203).

През втората половина на XIV в. на Търновската и Цариградската патриаршия се наложило още веднъж да се справят с еретици. Това били Теодосий Фудул и Пирон. Фудул бил осъден на събор в Цариград през 1370 г., а след това развил своята дейност в българските земи заедно със своя сподвижник Пирон. Но били разобличени от патриарх Евтимий, а след това Теодосий Фудул се завърнал в Цариград. В крайна сметка обаче, в един патриаршески акт от 1384 г. се разбира, че той е дал писмена клетва за прекратяване на дейността си (Angelov 1969, 512 – 514; Darrouzès 1977, 480 – 484; Gjuzelev 1994, 212 – 213; Bozhilov 2014, 331 – 334).

Някои сведения в изворите показват, че през втората половина на XIV в. между Търновската и Цариградската патриаршия е съществувало взаимно уважение и зачитане. В наръчника за писане на писма на Цариградската патриаршия научаваме, че цариградският патриарх се обръщал към патриарха в Търново по следния начин: „Как се пише на търновския [патриарх]? Светейши патриарх на Търново и на цяла България, в Светия дух обичан брат и съслужител на наше смирение!“ (Gjuzelev 1994, 215). Това говори за равностойност и равнопоставеност между двамата църковни патриарси. От друга страна, в т.нар. Софийски служебник от 80-те години на XIV в. цариградският патриарх е вписан преди търновския патриарх (Todorova 1997, 31 – 32). Това трябва да се разбира като признание на йерархичността в източноправославния свят и уважение към Цариградската патриаршия.

В противопоставяне или във взаимодействие с Цариградската патриаршия, в края на XIV в. или в началото на XV в. Търновската патриаршия била ликвидирана и принижена в ранг митрополия с три епископии – Червен, Ловеч и Преслав. Кога точно е станало, е трудно да се установи поради недостатъчния изворов материал. Сигурно е, че след завладяването на Търново през 1393 г. Цариградската патриаршия предприела действия по администрирането на търновския диоцез в края на XIV – началото на XV в., с което била направена първата крачка към ликвидирането на Българската църква (Gjuzelev 1994, 227 – 228, 231, 246 – 248, 250 – 254; Tjutjundzhiev 2007a). В едно писмо от началото на XV в. има податки, че вероятно малко преди 1410 г. търновският диоцез вече е бил част от Цариградската патриаршия (Prinzing 2014, 250). Събитията от началото на XV в. и ликвидирането на Търновската патриаршия са един логически завършек от отношенията между Българската и Византийската църква през предшестващата епоха.

2. Отношения между Цариградската патриаршия и българите в контекста на политическия и църковния живот на Балканите през XIV в.

В историческите извори се откриват някои интересни сведения за отношенията между българите и Цариградската патриаршия в контекста на политическия и църковен живот на Балканите през XIV в.

Така например през 1341 г. цариградският патриарх Йоан XIV Калека (1334 – 1347) взел участие в споровете относно предаването на появилия се в Цариград като беглец Шишман – един от синовете на българския цар Михаил III Шишман. Патриархът първоначално предложил ромеите да се измъкнат от положението, като се оправдаят, че не могат да предадат Шишман, защото е намерил убежище в „Св. София“ и се е възползвал от т.нар. азилно право. Впоследствие обаче Йоан XIV Калека се отказал от тази своя позиция (Bozhilov 1994, 142 – 144; Bozhilov, Gjuzelev 1999, 589 – 591; Bozhilov 2014, 258 – 259).

През 1352 г. османските турци успели да овладеят крепостта Цимпе на Галиполския полуостров, а през 1354 г. те завзели и важната крепост Галиполи, като по този начин стъпили здраво на Балканите. Това според повечето автори провокирало България и Византия да потърсят начин за сближаване. Така през 1355 г. между цар Иван Александър и Йоан V Палеолог бил сключен мирен договор, който бил подкрепен с брак между техните деца. По този повод било изготвено и специално синодално решение на Цариградската патриаршия. То било подписано от патриарх Калист I и петнадесет митрополити. Това означава, че патриархът и синодът са се обявили в съгласие на споразумението и заплашвали с различни църковни наказания в случай на нарушение на договора. От частта „обсъдихме и отсъдихме по това общо свързване и полза за християните – ромеи и българи, и вреда за нечестивците“ се разбира, че съюзът между българи и ромеи е имал антиосманска насоченост (Gjuzelev 1994, 174 – 176; Bozhilov 1994, 218 – 224; Bozhilov, Gjuzelev 1999, 602). Последвалите събития обаче показват, че тази обещаваща декларация останала само на книга.

В едно писмо на патриарх Калист I от 1355 или 1359 г., адресирано до монасите на Великата лавра „Св. Атанасий“ на Атон, се открива интересно сведение за български монах на име Генадий Българина. От писмото се разбира, че по нареждане на патриарх Калист I той заедно с други монаси бил изгонен от манастира, тъй като предизвиквали разногласие в манастирското братство и забравяли своите монашески задължения (Darroutzès 1977, 336 – 337; Bozhilov 2014, 261). Възможно е причините за изгонването на Генадий да не са били свързани с неговата народност, а решението на Калист I да е било мотивирано изцяло от религиозни и догматични доводи, тъй като се споменават монаси с различни народности (τὸν παλᾶν Γεννάδιον τὸν Ἰσαυρον, Κοσμάν τὸν Ἀλανίτην). Възможно е и този раздор да е бил от лично естество.

Отношенията между Цариградската патриаршия и българите се преплели в Сяр през 1364 г. Тогавашният патриарх Калист I пътувал до града, където се срещнал със самостоятелната владетелка от български произход Елена. Според Йоан Кантакузин целта на Калист I била да се постигне споразумение с Елена за прекратяване на враждебните отношения между Византия и нейното княжество, както и за обща борба срещу османските нашественици. По всяка вероятност подобно споразумение е било възможно, при положение че се сложи край на схизмата между двете църкви, и поради това вероятно тази политическа задача е била поверена на Калист I. В хода на преговорите обаче патриарх Калист I неочаквано починал и те били прекратени (Snegarov 1946, 335; Gjuzelev 2009, 80 – 83).

През 1364 г. избухнала последната българо-византийска война. Тя била за владението на Месемврия – Йоан V Палеолог обсадил града, но след неуспешни действия трябвало да се оттегли (Gjuzelev 2009, 78 – 95). От същия период датира и едно писмо на цариградския патриарх Филотей Кокин, който заел патриаршеското място след смъртта на Калист I. Писмото е адресирано до Иван Александър и се смята, че е написано в периода октомври – декември 1364 г. (Gjuzelev 1994, 185 – 186). В него цариградският патриарх настоява пред Иван Александър да бъде спазван мирът между България и Византия.

В т.нар. *Ἐκθέσις νέα*, съставен между 1385 и 1388 г., освен за отношение-то на Византийската църква към Търновската патриаршия се откриват и сведения за начините, по които тя се е обръщала и към българските владетели деспот Добротица (1360 – 1385), цар Иван Срацимир и цар Иван Шишман (1371 – 1395) (Bozhilov, Gjuzelov 1999, 648 – 650). Според текста цариградският патриарх не пише писма до Иван Шишман, тъй като се казва само „как пише митрополитът“, а е пропуснато „как пише патриархът“, както е в случая с Видин. Ив. Божилов обръща внимание на факта, че Иван Шишман и Иван Срацимир в този документ в очите на ромеите от този период са равнопоставени, въпреки че в текста първо е упоменат владетелят на Видин. Други автори поставят акцента върху друга част от документа – титулатурата на двамата български владетели. В текста за цар Иван Шишман е написано, че той е василевс/цар на българите (... βασιλεὺ τῶν Βουλγάρων...), но не е автократор/самодържец. При цар Иван Срацимир е обратното – той е титулуван като автократор/самодържец на Видин и цяла България (... αὐτοκράτορ ... Βυδίνης καὶ πάσης Βουλγαρίας), но не и като василевс/цар. Така съставителят на текста се е „измъкнал“, тъй като според концепцията на ромеите само византийският император е можел да бъде василевс и автократор и е било малко вероятно за ромейски император или цариградски патриарх да се обърне към друг балкански владетел по този начин (Dzhurich 1978, 203 – 205).

В един документ на Цариградската патриаршия от юли 1391 г. се съдържа интересно сведение за Николай Българина. От текста се разбира, че този

българин неизвестно кога и при какви обстоятелства е приел исляма. Спomena-
нава се само, че е направил всичко „от мъка и с помощта на лукавия дявол“
(ἀπὸ λύπης, συνεργία τοῦ πονηροῦ δαίμονος). През юли 1391 той тържестве-
но се върнал в лоното на православието със специално писмено обещание
(ὑπόσχεσις) (Gjuzeleв 1994, 221 – 222). В документа са споменати и децата
му, които е възможно също да са били помюсюлманчени или да са родени в
мюсюлманска среда. Фактът, че подобен документ е регистриран в синода на
Цариградската патриаршия, показва, че вероятно Николай е бил известна и
влиятелна личност. От друга страна е редно да се отбележи, че заедно с на-
силственото покатоличване, ислямизацията също оказва негативно влияние в
зловредния процес довел до нарушаването на етнорелигиозното единство на
българския народ.

3. Отношения на високопоставени български духовници с Цариградската патриаршия извън българските земи през XIV в.

По една или друга причина през XIV в. Цариградската патриаршия е имала
различни контакти с високопоставени български духовници, които развили
своята дейност предимно извън българските земи.

Пример в това отношение е сръбският патриарх Ефрем (1375 – 1380;
1389 – 1392). Той бил роден около 1311/1312 г. и е бил от „владенията на Бъл-
гарското царство, от Търновската страна“ (Pavlov, Grudkov 1999, 55, 57, 81).
В ранна възраст отишъл на Атон, а през 40-те години на XIV в. напуснал
Света гора и се установил в района на Филипопол. Впоследствие заминал за
Сърбия. Там се ползвал с покровителството на цар Стефан Душан, царица
Елена и сръбския патриарх Сава IV (1354 – 1375). Повратен момент в живота
на Ефрем била смъртта на Сава IV през 1375 г. В този период протичали пре-
говори между Сръбската и Византийската църква за премахване на схизмата
между тях. Кончината на Сава IV обаче довела до нуждата от свикването на
събор за избор на нов църковен глава и бил избран българинът Ефрем. Това
се случило на 3 октомври 1375 г. (Pavlov, Grudkov 1999, 98 – 100). Така Ефрем
станал първият сръбски патриарх, който бил признат от Цариградската пат-
риаршия. След четири или пет години на патриаршеския престол Ефрем се
обърнал към княз Лазар с молба да бъде освободен от патриаршеското място
поради „старост и немощ“. Сръбският владетел, макар и с нежелание, се съ-
гласил и уважил молбата, като издигнал на катедрата Спиридон (1380 – 1389).
След смъртта на Спиридон обаче, като спасителна фигура за патриаршеския
престол отново изпълнял Ефрем. Предполага се, че причината за повторния
избор на Ефрем за сръбски патриарх е свързана с недобрите отношения меж-
ду Печката и Цариградската патриаршия, вероятно влошени по време на па-
триархата Спиридон, като и този път Ефрем е трябвало да изиграе ролята на
помирител между двете църкви (Pavlov, Grudkov 1999, 65 – 66, 84 – 86). Мал-

ко след това, в началото на 90-те години на XIV в., Ефрем отново се оттеглил от патриаршеското място и умрял през нощта на 14 срещу 15 юни 1400 г. Не след дълго той бил канонизиран за светец.

Според една хипотеза на Пл. Павлов източноправославният светец от XIV в. Теодосий, който е виден атонски монах, а в края на живота си и митрополит на Трапезунд, е от български произход. За него се знае, че около 18-годишна възраст е заминал за Цариград, където е бил в близък контакт с Цариградската патриаршия. Смята се, че е бил ръкоположен за дякон, а по-късно и за свещеник от самия цариградски патриарх. Впоследствие заминал за Атон, където прекарал дълги години. Около средата на века се случил инцидент – по време на риболов Теодосий и други монаси са пленени и отведени в османската столица Бурса. След това били освободени и потеглили към Света гора през Цариград, където Теодосий бил приет от цариградския патриарх (Исидор I или Калист I). Впоследствие по настояване на патриарха Теодосий бил избран за игумен на цариградския манастир „Манганон“. През 1369 или 1370 г. патриарх Филотей Кокин издигнал Теодосий за митрополит на Трапезунд (Darrouzès, 1977, 474). Това показва, че в действителност Теодосий е имал високи позиции в църковните среди на Византия, след като му е бил поверен толкова висок пост. Няма много сведения за дейността на Теодосий като трапезундски митрополит, нито какви са били отношенията му с Цариградската патриаршия. Той само е споменат в някои от решенията на Цариградската патриаршия от периода (Darrouzès, 1977, 474, 477 – 478, 486 – 487; Darrouzès 1979, 57). Изказано е мнението, че около 1388 – 1391 г. Теодосий вече не е бил между живите. След смъртта си Теодосий бил канонизиран за светец (Pavlov 2008).

Много тесни връзки с Цариградската патриаршия от втората половина на XIV до началото на XV в. е поддържал Киприан. Смята се, че той е роден около 1330 г. в българските земи и първоначално е бил възпитаник на търновските духовни средища. Впоследствие вероятно е пребивавал в Килифаревския манастир, където усвоил идеите на исихазма. Приема се, че през 1363 г. заминал заедно с Теодосий Търновски и други негови ученици за Цариград, а след това се отправил към Света гора, където вероятно се е сближил с Филотей Кокин. През 1373 г. Киприан бил изпратен от Филотей Кокин в руските земи, за да сложи край на враждите в тези области. През 1375 г. Киприан бил ръкоположен за киевски митрополит с уговорката, че след смъртта на московския митрополит Алексей (1354 – 1378), българинът ще стане митрополит на цяла Русия. След като Алексей починал през февруари 1378 г., Киприан започнал да действа за заемането на поста на всеруски митрополит. Намеренията му обаче се оказали в противоречие със стремежите на московския княз Дмитрий Донски (1359 – 1389), който имал друг фаворит за митрополитския престол в Москва – Митяй. Така за Киприан започнали дълги години на премеждия

и борба, а след няколко посещения в Цариград в търсене на правата си, се стигнало до избирането на българина за всеруски митрополит през 1389 г. През 90-те години на XIV г. Киприан имал нуждата от помощта на Цариградската патриаршия, за да се справи с различни въпроси в Новгород, Суздал и Галиция. От 1397 г. е запазено писмо на Антоний IV до Киприан, от което се разбира, че и двамата са били съгласни за сключването на уния с Римската църква по политически причини, но патриархът отговорил, че това не е било възможно в онзи момент (Gjuzelev 1994, 232 – 235). През 1398 г. Киприан помогнал за събирането на значителна сума пари, която е била изпратена в Цариград, когато Византия е търсила помощ срещу османската обсада на Цариград (1394 – 1402). От 1400 г. пък е запазена грамота на цариградския патриарх Матей I (1397 – 1410) до Киприан, с която го призовава „като човек обичаш ромеите“ (ὡς φιλορῳμαῖος ἄνθρωπος) да започне нова кампания за събиране на пари срещу турците (Darrouzès 1979, 360 – 361). Всеруският митрополит от български произход Киприан завършил земния си път на 16 септември 1406 г. (Doncheva-Panayotova 1981).

Друг високопоставен български духовник, който развил своята дейност извън българските земи и е имал връзки с Цариградската патриаршия, е Григорий Цамблак. Приема се, че Григорий Цамблак се е родил около 1365 г. Започнал е образованието си в някой от търновските или атонските манастири. Неизвестно кога Цамблак е отишъл в Цариград, като Н. Дончева-Панайотова обвързва това със заемаването на патриаршеския престол от Антоний IV през февруари 1389 г., който бил благоразположен към чичото на Цамблак Киприан. Авторката предполага, че в този период е възможно Григорий Цамблак да е заемал някаква служба в Цариградската патриаршия. Тя допуска също така, че през 1397 г. Цамблак се е отправил към сръбските земи, където е станал игумен на Дечанския манастир, като според нея избирането му на този пост би било трудно без посредничеството на Цариградската патриаршия. Впоследствие обаче той се завърнал в Цариград. През лятото на 1401 г. Григорий Цамблак е бил изпратен от цариградския патриарх Матей в Молдовлахия, за да съдейства за помиряването с молдовския епископ Йосиф, който преминал към католицизма и отхвърлил всякаква зависимост от Цариград. Остава неизвестно как е завършила мисията му. След смъртта на Киприан през 1406 г. литовският княз Витовт (1392 – 1430) подновил действията за политическо и църковно отделяне спрямо Москва. Първоначално, след смъртта на Киприан, Витовт се опитал да постави свой кандидат за митрополит, но той не бил одобрен Цариградската от патриаршия, която наложила свой довереник – гръка Фотий. През есента на 1414 г. обаче Витовт свикал събор и предложил за киевски митрополит да бъде избран Григорий Цамблак. За тази цел той бил изпратен в Цариград начело на пратеничество, но то било безрезультатно. Цариградският патриарх Евтимий II не само от-

казал да ръкоположи Григорий Цамблак, но го лишил от сан и го отлъчил от Църквата. През ноември 1415 г. Витовт свикал събор и Григорий Цамблак бил ръкоположен за киевски митрополит. Тъй като това станало без съгласието на Цариград, новият цариградски патриарх Йосиф II за втори път през 1416 г. отлъчил Цамблак и го анатемосал. На 25 февруари 1417 г. българинът държал своя реч на Констанския събор (1414 – 1418), в която призовавал за уния между Източната и Западната църква, за да може да бъде организиран отпор срещу османските завоеватели (Gjuzelev 2013, 369 – 373). В крайна сметка след събора в Констанц до уния не се стигнало, а малко след събора Григорий Цамблак починал (Doncheva-Panayotova 2004).

* * *

Може би съвсем очаквано най-активните връзки между Цариградската патриаршия и българите през XIV в. са взаимоотношенията ѝ с Търновската патриаршия. Тези взаимоотношения могат да бъдат разглеждани в две различни по своята същност насоки – на противопоставяне и на духовно сближение и взаимодействие. В борбата за църковни диоцези между двете църкви безспорният победител според прегледа на наличните извори е била Цариградската патриаршия. Тя успяла да завземе редица епархии в пограничните райони на Търновското царство и Търновската патриаршия, а причините за това трябва да бъдат търсени най-вече в агресивната и експанзионистична политика на Цариградската патриаршия и желанието ѝ за доминация в източноправославния свят, развитието на сепаратистични владения в българските земи, упадъка на Търновското царство, но от друга страна и в увеличения в определен период авторитет на Търновската патриаршия, към който Цариградската църква е нямало как да остане безразлична.

Търновската патриаршия обаче не стояла безучастна и в средата на века сериозно оспорила авторитета на Византийската църква. Това, заедно с увеличения авторитет на Търново и Търновската патриаршия през XIV в., е нямало как да не доведе до противопоставянето между двете църкви. От една страна, през тази призма трябва да бъде разглеждано посланието на Калист I до търновското монашество, което в голяма степен е силно тенденциозно и цели да дискредитира Българската църква. Така посланието заедно с експанзията на Цариградската патриаршия в определени български епархии изглеждат като съвсем нормална реакция на Византийската църква спрямо нарасналия авторитет на Търново и Търновската патриаршия.

От друга страна, в отношенията между Цариградската и Търновската патриаршия през XIV в. не е имало само противопоставяне, но и взаимодействие и сближение. Те, от една страна, положили усилия да се справят с различни еретици и учения, а от друга – между тях били изградени тесни духовни връзки най-вече благодарение на исихазма, който станал официална доктрина и за двете църкви през втората половина на XIV в. По този начин бил оформен

един исихастки кръг от високопоставени духовници от българските и византийските земи. Някои от българските духовници впоследствие били натоварвани с различни църковни и дипломатически мисии от името на Цариградската патриаршия извън българските територии. Интересно е да се отбележи, че около 1375 г. начело на някои източноправославни църкви и важни митрополитски катедри стояли високопоставени духовници, които били силно повлияни от исихасткото учение – Филотей Кокин (цариградски патриарх), Евтимий (търновски патриарх), Ефрем (сръбски патриарх), Киприан (киевски митрополит), Теодосий (митрополит на Трапезунд). Трима от тях (Евтимий, Киприан и Ефрем) били от български произход, а това се предполага и за Теодосий Трапезундски.

В противопоставяне или взаимодействие, в края на XIV в. и началото на XV в. Търновската патриаршия била ликвидирана. Това по-скоро трябва да се свърже с агресивната политика на Цариградската патриаршия и като част от програмата ѝ за господство в източноправославния свят. Унищожаването на Търновската патриаршия е станало в твърде кратък исторически период, без дори да е издаден официален акт от Цариградската патриаршия. Българската църква не била възстановена чак до XIX в. и в този ред на мисли, тя е имала по-различна съдба от Охридската архиепископия и Печката патриаршия на пример, които имали по-продължителен живот, който в определени периоди продължил и след османското завоевание на Балканския полуостров.

Разгледаните по-горе примери във връзка с отношенията между Цариградската патриаршия и българите в контекста на политическия и религиозен живот на Балканите през XIV в. не претендират за изчерпаемост, но в общи линии изглеждат по-скоро случайни, спорадични и изолирани един от друг и в техния анализ трудно могат да бъдат открити никакви тенденции.

Достигнатите високи постове в йерархията на Източната църква през втората половина на XIV – средата на XV в. на български духовници като Евтимий, Киприан, Григорий Цамблак, Теодосий Трапезундски, цариградския патриарх Йосиф II (1416 – 1439) и връзките им с Цариградската патриаршия са свидетелства за духовния ръст и влияние на Българската църква преди нейното унищожаване. Засиленото присъствие на български духовници по високите етажи в източноправославния свят се дължи и на многовековната история на християнството в българските земи, както и на традиционните контакти на българите с Цариградската патриаршия и атонското монашество.

ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВ, Д., 1969. *Богомилството в България*. София.

БИЛЯРСКИ, И. & ИЛИЕВ, И., 1997. Папа Николай IV и българите.

Исторически преглед. 53(5 – 6), 159 – 187.

- БОЖИЛОВ, И., 1994. *Фамилията на Асеновци (1186 – 1460). Генеалогия и просопография*. София.
- БОЖИЛОВ, И. & ГЮЗЕЛЕВ, В., 1999. *История на средновековна България, VII – XIV век*. София.
- БОЖИЛОВ, И. & ГЮЗЕЛЕВ, В., 2004. *История на Добруджа. Т. II. Средновековие*. Велико Търново.
- БОЖИЛОВ, И., ТОТОМАНОВА, А. & БИЛЯРСКИ, Ив., 2012. *Борилков синодик*. София.
- Божилков, И., 2014. *Българското общество през XIV век. Структура и просопография*. София.
- ГОНИС, Д., 1989. Състав на Търновския събор от 1359 г. *Исторически преглед*. 45(1), 40 – 54.
- ГОНИС, Д., 1994. Търново и крайбрежните митрополии и архиепископии (Варна, Месемврия, Созопол и Анхиало) през XIV век. *Търновска книжовна школа*. 5, 455 – 470.
- ГЮЗЕЛЕВ, В., 1992. Наблюдение върху византийското присъствие в българското Черноморие от края на XII до средата на XV век. *История*. 1(3 – 4), 1 – 11.
- ГЮЗЕЛЕВ, В., 1994. *Извори за средновековната история на България (VII – XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т. I. Български, други славянски и византийски извори*. София.
- ГЮЗЕЛЕВ, В., 2006. Византийско-българският диалог в областта на културата. *Списание на Българската академия на науките*. 119(5), 3 – 10.
- ГЮЗЕЛЕВ, В., 2009. *Три етюда върху българския XIV век*. София.
- ГЮЗЕЛЕВ, В., 2013. *Папството и българите през Средновековието (IX – XV в.)*. София.
- ГЮЗЕЛЕВ, В., 2016. Възобновяването на Българската патриаршия през 1235 година в светлината на историческите извори. Във: *Великите Асеновци*. Велико Търново, 155 – 169.
- ДАНЧЕВА-ВАСИЛЕВА, А., 2011. *Пловдив през Средновековието (IV – XIV век)*. София.
- ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА, Н., 1981. *Киприан. Старобългарски и староруски книжовник*. София.
- ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА, Н., 2004. *Григорий Цамблак и българските литературни традиции в Източна Европа XV – XVII в.* София.
- БУРИТЪ, И., 1978. Световни достојанственици у „Ектесис неа“. *ЗРВИ*, 18, 189 – 211.
- КАЙМАКАМОВА, М., 2011. *Власт и история в средновековна България (VII – XIV век)*. София.
- КАРАГЕОРГИЕВА, С., 1999. Бдин между Константинопол и Търново през XIV век. В: *Границата в историята*. София, 79 – 89.

- КЕНАНОВ, Д., 2010. *Крилатият въздухоходец Теодосий Търновски*. Велико Търново.
- КУЗЕВ, А., 1980. Развитие на градовете и създаването на нови епархии във Второто българско царство. В: *Средновековният български град*. София, 81 – 88.
- НИКОЛОВА, Б., 2017. *Устройство и управление на Българската православна църква (IX – XIV век)*. София.
- ПАВЛОВ, П., & Грудков, В., 1999. *Призвани да просияят...* Велико Търново.
- ПАВЛОВ, П., 2008а. Св. Теодосий Трапезундски – един малко известен българин от XIV в. В: *България, българите и Европа – мит, история, съвремие. Т. II*. Велико Търново, 53 – 60.
- ПЛЕТНЬОВ, В., 2008. Варненската митрополия през XIII – XIV век. *10 книги за Варна 2007*, 126 – 142.
- СНЕГАРОВ, И., 1946. *Кратка история на съвременните православни църкви. Т. II. Българска, руска и сръбска*. София.
- СЪБЕВ, Т., 1987. *Самостойна и народностна църква в средновековна България*. София.
- ТОДОРОВА, О., 1997. *Православната църква и българите XV – XVIII век*. София.
- ТЮТЮНДЖИЕВ, И., 2007а. От патриаршия към митрополия – драмата на една промяна в статута на Търновската църква в края на XIV в. и началото на XV в. *Търновска книжовна школа*. 8, 513 – 529.
- DARROUZÈS, J., 1977. *Les régestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. V. Les régestes de 1310 à 1376*. Paris.
- DARROUZÈS, J., 1979. *Les régestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. VI. Les régestes de 1377 à 1410*. Paris.
- DARROUZÈS, J., 1981. *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris.
- PREISER-KAPPELLER, J., 2008. *Der Episkopat im späten Byzanz. Ein Verzeichnis der Metropolen und Bischöfe des Patriarchats von Konstantinopel in der Zeit von 1204 bis 1453*. Saarbrücken.
- PRINZING, G., 2014. Emperor Manuel II and patriarch Euthymios II on the Jurisdiction of the Church of Ohrid. In: *Le Patriarcat oecuménique de Constantinople et Byzance hors frontières (1204-1586). Actes de la table ronde organisée dans le cadre du 22e Congrès International des Études Byzantines, Sofia, 22 – 27 août 2011*. Paris, 243 – 271.

REFERENCES

- ANGELOV, D., 1969. *Bogomilstvoto v Bulgariya*. Sofia.
- BILYARSKI, I. & ILIEV, I., 1997. Papa Nikolai IV i balgarite. *Istoricheski pregled*. **53**(5 – 6), 159 – 187.
- BOZHILOV, I., 1994. *Familiyata na Asenevtsi (1186–1460)*. *Genealogiya i prosopografiya*. Sofia.
- BOZHILOV, I. & GJUZELEV, V., 1999. *Istoriya na srednovekovna Bulgariya, VII – XIV vek*. Sofia.
- Bozhilov, I. & GJUZELEV, V., 2004. *Istoriya na Dobrudzha. T. II. Srednovekovie*. Veliko Tarnovo.
- BOZHILOV, I., TOTOMANOVA, A. & BILYARSKI, Iv., 2012. *Borilov sinodik*. Sofia.
- BOZHILOV, I., 2014. *Balgarskoto obshtestvo prez XIV vek. Struktura i prosopografiya*. Sofia.
- DANCHEVA-VASILEVA, A., 2011. *Plovdiv prez Srednovekovieto*. Sofia.
- DARROUZÈS, J., 1977. *Les régestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. V. Les régestes de 1310 à 1376*. Paris.
- DARROUZÈS, J., 1979. *Les régestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des patriarches. Fasc. VI. Les régestes de 1377 à 1410*. Paris.
- DARROUZÈS, J., 1981. *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris.
- DONCHEVA-PANAYOTOVA, N., 1981. *Kiprian. Starobalgarski i staroruski knizhovnik*. Sofia.
- DONCHEVA-PANAYOTOVA, N., 2004. *Grigorii Tsamblak i balgarskite literaturni tradicii v Iztochna Evropa XV – XVII v. Veliko Tarnovo*.
- DZHURICH, I., 1978. Svetovni dostoyanstvenitsi u “Ektesis nea”. *ZRVI*, **18**, 189 – 211.
- GJUZELEV, V., 1992. Nabljudenie varhu vizantiiskoto prisastvie v balgarskoto Chernomorie ot kraya na XII do sredata na XV vek. *Istoriya-History*. **1**(3 – 4), 1 – 11.
- GJUZELEV, V., 1994. *Izvori za srednovekovnata istoriya na Bulgariya (VII – XV v.) v avstriiskite rakopisni sbirki i arhivi. T. I. Balgarski, drugi slavyanski i vizantiiski izvori*. Sofia.
- GJUZELEV, V., 2006. Vizantiisko-balgarskiyat dialog v oblastta na kulturata. *Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite*. **119**(5), 3 – 10.
- GJUZELEV, V., 2009. *Tri etjuda varhu balgarskiya XIV vek*. Sofia.
- GJUZELEV, V., 2013. *Papstvoto i balgarite prez Srednovekovieto (IX – XV v.)*. Sofia.

- GJUZELEV, V., 2016. Vazobnoviyavaneto na Balgarskata patriarshiya prez 1235 godina v svetlinata na istoricheskite izvori. In: *Velikite Asenevci*. Veliko Tarnovo, 155 – 169.
- GONIS, D., 1989. Sastav na Tarnovskiya sabor ot 1359 g. *Istoricheski pregled*. 45(1), 40 – 54.
- GONIS, D., 1994. Tarnovo i kraibrezhnite mitropolii i arhiepiskopii (Varna, Mesemvriya, Sozopol i Anhialo) prez XIV vek. *Tarnovska knizhovna shkola*. 5, 455 – 470.
- KAIMAKAMOVA, M., 2011. Vlast i istoriya v srednovekovna Balgariya (VII – XIV vek). Sofia.
- KARAGEORGIEVA, S., 1999. Bdin mezhdu Konstantinopol i Tarnovo prez XIV v. – V: *Granitsata v istoriyata*. Sofia, 79 – 89.
- KENANOV, D., 2010. *Krilatiyat vazduhohodets Teodosii Tarnovski*. Veliko Tarnovo.
- KUZEV, A., 1980. Razvitiето na gradovete i sazdavaneto na novi eparhii vav Vtoroto balgarsko tsarstvo. V: *Srednovekovniyat balgarski grad*. Sofia, 81 – 88.
- NIKOLOVA, B., 2017. *Ustroistvo i upravlenie na Balgarskata pravoslavna carkva (IX – XIV vek.)*. Sofia.
- PAVLOV, P. & Grudkov, V., 1999. *Prizvani da prosiyayat...* Veliko Tarnovo.
- PAVLOV, P., 2008. Sv. Teodosii Trapezundski – edin malko izvesten balgarin on XIV v. *Balgariya, balgarite i Evropa – mit, istoriya, savremie. T. II*. Veliko Tarnovo, 53 – 60.
- PLETNIOV, V., 2008. Varnenskata mitropoliya prez XIII – XIV vek. *10 knigi za Varna*, 126 – 142.
- PREISER-KAPPELLER, J., 2008. *Der Episkopat im späten Byzanz. Ein Verzeichnis der Metropolitene und Bischöfe des Patriarchats von Konstantinopel in der Zeit von 1204 bis 1453*. Saarbrücken.
- PRINZING, G., 2014. Emperor Manuel II and patriarch Euthymios II on the Jurisdiction of the Church of Ohrid. In: *Le Patriarcat oecuménique de Constantinople et Byzance hors frontières (1204 – 1586). Actes de la table ronde organisée dans le cadre du 22e Congrès International des Études Byzantines*, Sofia, 22 – 27 août 2011. Paris, 243 – 271.
- SABEV, T., 1987. *Samostoina i narodnostna carkva v srednovekovna Balgaria*. Sofia.
- SNEGAROV, I., 1946. *Kratka istoriya na savremennite pravoslavni carkvi. T. II. Balgarska, ruska i srabska*. Sofia.
- TJUTJUNDZHIEV, I., 2007a. Ot patriarshiya kam mitropoliya – dramata na edna promyana v statuta na Tarnovskata carkva v kraya na XIV v. i nachaloto na XV v. *Tarnovska knizhovna shkola*. 8, 513 – 529.

TODOROVA, O., 1997. *Pravoslavната carkva i balgarite XV – XVIII vek.* Sofia.

A DESCRIPTION ON THE RELATIONS BETWEEN THE PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE AND THE BULGARIANS IN THE 14TH CENTURY

Abstract. The article outlines the relations between the Patriarchate of Constantinople and the Bulgarians in the 14th century. It is divided into three parts. The first part examines the relations between the Patriarchate of Constantinople and the Patriarchate of Tarnovo, and an attempt is being made to present not only the cases of opposition between the two institutions, but also the interaction and spiritual ties between them. The second part presents the relations between the Patriarchate of Constantinople and the Bulgarians in the context of the political and ecclesiastical life in the Balkans in that period. The third part presents the relations of the Patriarchate of Constantinople with high-ranking Bulgarian clergy, who developed most of their activities outside the Bulgarian lands. They are evidence of the spiritual growth and influence of the Bulgarian Church before its destruction, as well as an example about the traditional contacts of the Bulgarians with the Byzantine Church.

Keywords: Patriarchate of Constantinople; Bulgarians; Patriarchate of Tarnovo; opposition; spiritual connections; church life; clergy

✉ **Radostin Grigorov, PhD Student**

<https://orcid.org/0000-0002-1689-8703>

Faculty of History

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: grigorovradostin@gmail.com